

Familjen igår och idag

Ett historiskt perspektiv

Birgitta Odén

Idag finns det i hela den industrialiserade västvärlden en socialpolitisk önskan att minska institutionsvården för äldre och bygga på hemsjukvård. Därvid förutsätts en viss medverkan från anhöriga.

I äldre tider var vård genom anhöriga den dominerande vårdformen. I denna artikel diskuteras hur långt släktbegreppet tänjdes, när det gällde vården av åldriga och hjälplösa människor och hur ansvaret successivt krymptes till att gälla barnen för att med 1956 års sociallag helt överflyttas på samhället.

Artikeln tar också upp könsrollsproblematiken – kvinnornas vårdroll och yrkesroll – och slutar med ett historiskt perspektiv på förändringarna från medeltid till vår egen tid. Artikeln är skriven av professor Birgitta Odén, historiska institutionen i Lund.

Det tema som valts för detta nummer av Socialmedicinsk tidskrift är *Anhörigas roll i äldrevården*. Låt mig börja med ett historiskt perspektiv på begreppet "anhörig".

"Anhörig" är ett ord som är belagt från 1600-talet och som användes synonymt med ord som släkt, anförvant, frände, skyldman. Det är frapperande att ordet ofta används i sådana sammanhang, där en person, levande eller död, behöver de anhörigas stöd och medkänsla. Anhöriga sjunger klagosånger över den döde. Anhöriga, släkt och grannar följer den döde till graven. Men solidariteten gällde också den levande. Det är väl sörjt för den som hade "mäcktiga anhöriga", svårt för den som har "hård-sinte anhörige" (SAOB). Uppenbart utgick man i gårdagens samhälle från att individen hade rätt att

ställa vissa krav på sina anhöriga och att inte lagmen väl social anständighet fordrade att släktkretsen fungerade i bestämda situationer. Men vilka?

Vi vet från svensk medeltid att släktkretsen skulle fungera i olika sammanhang, främst som mottagare eller medbetalare av mandråpsböter. I praktiken framträdde dock i första hand familjen (Gaunt, 1983). Släktingar och "skyldmän" framträder också ofta som edgärdsmän för att bestyrka en persons pålitlighet, som vittnen vid besegling av olika akter och testamenten och som partners i politiska konstellationer och krigiska konflikter. Släktkretsen var också införlivad i arvsystemet för jord genom komplicerade regler för bakarv, som gjorde att både farföräldrar, morföräldrar, syskonbarn och kusiner kunde bli arvsberättigade (Winberg, 1985).

Släktkretsen hade också en negativ funktion genom det av kyrkan hävdade incestförbudet och giftermålshindren: giftermål mellan nära anförvanter var förbjudet (Gaunt, 1983). Sambandet mellan arvkretsens omfång och incestkretsens omfång är tydligt. Vid riksdagen 1561 framhöll prästerskapet att "menige man vederstyggas den person till äkta taga, vilken de efter dess död ärva kunna" (Kjöllerström, 1957). Uttalandet visar att släktkretsen var en fungerande realitet för dem som levde på svensk landsbygd under landslagens tid.

Vi vet också att släktkretsen – belägg finns från 1700-talet – fungerade som gåvogivare – ofta med ett gengåvokrav – vid bröllop. Släktkretsen räk-

.....
I gårdagens samhälle hade man rätt att ställa krav på sina anhöriga
.....

nades även här till kusiner och ibland sysslingar (Kjellman, 1979). I den agrara ekonomin fungerade ibland ett arbetssamarbete mellan gårdar, där ägarna ibland tillhörde samma släktkrets (Boqvist, 1978). Det är också känt att släktkretsen kunde fungera stödjande vid migration, arbetslöshet och vid ekonomiska transaktioner. I dessa olika fall var det inte bara kärnfamiljen utan en vidare släktkrets, som drogs in i ett fungerande solidaritetssystem, som inte uteslöt utan tvärtom var uppbyggt på reciprocitet. Anhöriga, fränder, skyldemän, anförvanter – alla i släktkretsen ingick i en ömsesidig utbytesrelation, som vanligen var sedvanerättsligt förankrad men inte desto mindre bjudande.

Uppenbart är emellertid att släktkretsen successivt fick en minskad betydelse i lagstiftningen. Arvsreglerna kom att gälla stamfamiljen, börsrätten urholkades, de vidsträckta incestreglerna inskränktes. Jordbrukets storhushåll, där ofta besläktade inhysesfolk och arbetsfolk ingick, förändrades mot allt mindre hushåll kring en kärnfamilj eller en stamfamilj (Hanssen, 1976, Frimannslund, 1956, Pleijel, 1970). De anhörigas roll flyttades från den ekonomiskt-juridiska sfären till den symboliskt-kulturella och gränserna upplöstes. Vänkretsen och arbetsgemenskapen har varit alternativ. Den ekonomisk-juridiska ansvarskretsen blev allt snävare och kom att omfatta familjen, inte släkten.

Släkten som socialt nätverk

Frågan blir nu om vårdansvar för äldre ingick i släktkretsens solidaritet och hur långt ut i släktkretsen ett sådant ansvar ansågs socialt bindande. Tre anglosaxiska demografer – E. A. Hammel, K. W. Wachter och C. McDaniel – har i en viktig artikel formulerat förutsättningarna för att en släktkrets skall fungera som ett socialt nätverk för de äldre (1981). De skriver:

”Kinship provides each person with a set of known individuals from which important groups are formed. There are three components to the process of formation. First, purely demographic events produce individuals of particular biological connections. Second, the operative cultural system defines which of these will be recognized as kin, how they will be classified, and what the rights and obligations of these kinsmen are ...

.....
Dagens pensionärer har fler släktingar vid liv än gårdagens
.....

Third, individual preference and interactions will further refine the maps of kinship and the roles of the participants.”

Den första uppgiften är att söka fastställa, vilka biologiska nätverk som kan tänkas existera för en människa under olika perioder. Den danske demografen Hans Chr. Johansen var den förste som för nordiska förhållanden påvisade, att gårdagens åldrade individ i mycket stor utsträckning måste ha saknat nära anförvanter, främst egna barn (1976). Anledningen till detta var äldre tiders dödlighetsmönster, som hade en annan åldersfördelning än våra dagars. Barn och unga dog i betydligt större utsträckning än nu. Även den som hade fött flera barn till världen, riskerade att åldras barnlös. Johansens simulerade data illustreras empiriskt av ett danskt material från 1600-talets mitt – dödsnotiser och personalier från en församling på Själland. För många av de ålderstigna döda anges att de haft barn men varit barnlösa under den sjukdomsperiod som föregått döden (Levnedsløb i Sørbymagle og Kirkerup kirkebøger).

David Gaunt har studerat samma problem för Sverige och funnit att personer äldre än 60 år under senare 1800-talet i viss utsträckning saknat barn (1983). För två socknar, Tuna och Fleninge, saknade en fjärdedel barn i livet. Än mer märkligt är att blott en fjärdedel hade syskon boende i samma socken och 10% eller mindre hade kusiner, medan endast 4–5% hade bägge föräldrarna boende inom socknen. Genom simuleringsmetodik kan han fastställa det sannolika antalet släktingar för 65-åringar 1905, 1955 och 2000. Hans slutsats blir: en nutida människa i pensionsåldern har flera släktingar vid liv ... än någonsin förr. År 2000 är antalet anhöriga för 65-åringar 11–14 personer.

Med en annan simuleringsmodell har Ingvar Holmberg kommit till något andra slutsatser (Pikwer, Arvidsson, Holmberg 1984). Han finner att åldrande kvinnor i framtidens samhälle kommer att ha få eller inga närmare släktingar. För vissa riskgrupper kommer således Gaunts optimistiska pro-

gnos inte att kunna uppfyllas utan de kommer att i stor utsträckning stå utanför biologiskt betingade nätverk.

Betydligt svårare är det att finna historiska data som belyser de två andra förutsättningarna för att ett nätverk av anhöriga har fungerat. Det kulturella normsystem som gällde inom en släktkrets – vilket ansvar man hade för varandra och hur långt detta sträckte sig i släktkretsen är förhållandevis outforskad. Endast vårdansvarsrelationen vuxna barn – åldrande föräldrar är närmare undersökt. Allra svårast är det att för långt avlägsna tider finna data som kan ge hållpunkter för belysning av emotionella relationer mellan de äldre och deras anförvanter och vad dessa emotionella relationer betytt för villigheten att ta på sig vårdansvar. Ett försök till syntes av befintliga data pågår dock (Odén).

Däremot har sociologer och psykologer givit översäsliga bevis för att äldre idag har nära, täta och givande kontakter med sina barn (Åkerman, 1981, Tornstam, 1983, Winqvist, 1985). Man har fastställt kontakttätheten, graden av ensamhetskänsla och förekomsten av utbytesrelationer mellan generationerna. Som Pia Pikwer och hennes medarbetare påpekat (1984) är emellertid kontakter inte desamma som vårdansvar. I en pilotstudie av ensamboende 80-åringar och äldre i Sjöbo i Skåne, visar Pikwer (1986), att många äldre ansåg sig kunna räkna med vård av anförvanter vid kortare sjukdomar men att endast 23 % trodde att barnen skulle kunna ställa upp med vård vid längre sjukperioder. De tillfrågade uppvisade samma goda kontakter med barn och andra anhöriga som i andra liknande studier. Frågan står därför öppen, i vilken utsträckning kontakter med anhöriga och goda emotionella relationer kan förvandlas till ett permanent vårdansvar, när så behövs.

Igår och idag – det polariserade historiska perspektivet

Det är ganska vanligt i den politiska debatten och i människors allmänföreställningar att man polariserar ett igår mot ett idag. Vanligen tänker man sig då att det äldre agrarsamhället med sina feodala organisationsformer och sin kyrkliga ideologi var fundamentalt annorlunda än det industrialiserade

och sekulariserade samhälle vi själva lever i. Detta är både rätt och fel. Alldeles uppenbart lever vi i ett annat samhälle än t ex medeltidens, men därmed är inte sagt att fundamentala relationer mellan människor förändrats lika drastiskt. Det frodas många myter inom ramen för det polariserade historiska perspektivet. Några har avlivats i nyare historisk forskning. Andra lever segt vidare. Själva polariseringen innebär en risk för alltför lättköpta generaliseringar (Löfgren, 1980).

En sådan polariserad myt av betydelse i sammanhanget är Philippe Ariès spridda tes om att relationen mellan föräldrar och barn var annorlunda förr. Den höga spädbarnsdödligheten ledde till att föräldrar inte utvecklade en emotionell relation till sina späda barn. Först inom den borgerliga familjens avskildhet och planerade barnkullar kunde en kärleksfull relation uppstå mellan föräldrar och barn. Tesen är suggestiv och har accepterats av många historiker men har också mött gensagor. Bland annat har Eva Österberg (1985) med mycket goda belägg från nordisk medeltid kunnat visa, att föräldrar under medeltiden var starkt emotionellt relaterade till sina späda barn. Inget tyder på att föräldrar igår älskade sina barn mindre än idag.

Den omvända relationen har ägnats mindre uppmärksamhet: är barns känslor inför sina åldrande föräldrar förändrade från igår till idag?

Klart är att barn i ett äldre samhälle – åtminstone fram till 1800-talets mitt – hade en betydligt hårdare lott än barn idag. Barnens liv präglades av arbete från 7–8 års åldern. Uppfostran var hårdhänt och handgriplig. Faderns rätt att aga sina barn och sitt husfolk dolde sannolikt effektivt våld inom familjen för domstolarnas protokollföring. Tidigt fick barnen lämna hemmet för att tjäna hos andra. Det gällde inte bara de obesuttnas barn utan också böndernas barn. Uppväxtmiljön har kanske inte varit den bästa för att utveckla genuin kärlek till den äldre generationen. I gengäld var hela den kyrkliga ideologin inriktad på att bygga upp kärlek och vördnad från barnen gentemot deras föräldrar. "Hedra din fader och din moder på det att det må gå dig väl och du må länge leva i landet" heter det i Tio Guds bud och både Luther, hustavlan och predikosamlingarna utvecklade detta budskap (Pleijel, 1970).

.....
För dagens pensionärer gällde att föräldrarna skulle fruktas, älskas, åtlydas och vårdas
.....

När etnologen Gunilla Kjellman började intervjua dagens pensionärer på svensk landsbygd och i en svensk stad om hur deras relation till föräldrarna varit 60–40 år tidigare, framträder en bild, ännu klart präglad av hustavlans värld. Föräldrarna skulle fruktas, älskas, åtlydas och vårdas. Det är inte lätt att skilja mellan äkta känslor och kulturella konventioner i dessa redogörelser. Kanske är det inte heller nödvändigt. Viktigare är att konstatera att den sociala normen innehöll budordet att föräldrarna var berättigade till vård och omsorg från barnen. Detta budord har också avsatt kontakter mellan barn och åldrande föräldrar. Flera intervjupersoner vittnade om intensiva personliga kontakter med föräldrarna, även om man inte bodde tillsammans. Särskilt ofta gällde detta modern, som uppfattades som den tidigare givande parten som nu behövde hjälp (Kjellman, 1986). Ett ömsesidigt utbytesförhållande, förlängt över tid, hade uppstått (Zitomersky, 1983).

Med det visserligen begränsade kunskapsläge vi har idag kan man således knappast göra gällande att igår var bättre eller sämre än idag, när det gäller den emotionella strukturen och kontakterna. I stället måste vi utgå från att kontakterna och känslöstämningarna varierat mellan olika familjer, ofta säkert under inflytande av vilka ekonomiska beroendesituationer som fanns mellan generationerna (Gaunt, 1983). Man har också rätt att sluta sig till att gårdagens emotionella relationer mellan barn och föräldrar var starkare präglad av fruktan än dagens relationer, eftersom äldre samhällets patriarkaliska och hierarkiska mentalitet var baserad på stark auktoritetstro.

Att vårda – förr och nu

Vård av en åldrande människa, som inte kan sköta sin egen kropp, fordrar självfallet något mer än biologiskt släktskap, ekonomiska resurser och kärlek. Det fordrar tillgång till *tid* och *närhet* – såväl dag som natt.

Medeltidens landskapslagar och landslagar, avsedda för landsbygdens bönder, reglerade omsorgsfullt ansvarsrelationen mellan barn och föräldrar. Lagen visar att man utgick från ett läge då den jordägande bonden blev oförmögen att klara sig själv och behövde vård. Texten förutsätter att den åldrande införlivas i den yngres hushåll. Gaunt har kunnat visa att 75% av alla döda i några 1700-talsförsamlingar bodde hos sina barn vid dödstillfället (1983). Idag har siffran sjunkit till några få procent (Sundström, 1983).

Vårdnadsplikten i medeltidslagarna var relaterad till arvslotten. Först om den gamle levde längre än hans arv räckte, skulle arvingarna vara skyldiga att underhålla honom utan ersättning. Plikten att underhålla var så bjudande, att den som drev bort sin fader eller moder skulle böta 3 marker för varje år, "så länge de gå villrådiga". Senare skärptes straffet för den som vanhedrade föräldrarna till dödsstraff. Även för utfattiga tiggare gällde försörjningsansvaret för föräldrarna (Österberg, 1982).

Viktigt att notera är att inte döttrar åläggs en större vårdnadsplikt än sönerna. Tvärtom. Eftersom en syster blott ärvde hälften mot brodern, så skulle hennes vårdnadsplikt teoretiskt sett vara blott hälften mot broderns. I praktiken tycks dock ofta dotter och måg ha givit vård inom hushållets ram (Hanssen, 1976).

Ändå är det rimligt att draga slutsatsen att själva den konkreta vården – tiden för omsorg av de äldre – åvilade kvinnorna i hushållet – den egna hustrun, sonhustrun eller dottern samt sondöttrar, dotterdöttrar och i de större hushållen tjänstepigorna. De kunskaper vi har om arbetsfördelningen mellan män och kvinnor under medeltiden tyder på att kvinnor hade vårdnaden om barnen, matlagningen, klädtillverkning, sängklädesvård, tvätt, insamling av läkeörter, botande av sår och ställandet av lik (Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, IX, Kvinnearbeid). Inga källor talar direkt om kvinnors vårdarbete med åldrande, men de uppgifter som kunde bli aktuella – matning, renhållning, hjälp vid döendet – låg uppenbarligen inom kvinnornas speciella arbetsområde.

Inget tyder på att kvinnors arbetsuppgifter inom vården väsentligen ändrades under 1500-talet och

::

Kvinnorollen som vårdare var djupt förankrad i det samhälle som uppfattade könsrollerna som grundlagda i Guds och naturens ordning

::

1600-talet. När de första hospitalen inrättades för sinnessjuka och svårt vanföra var det kvinnor som rekryterades till vårdarbetet. Prästens hustru var socknens läkekunniga person och betraktades av sockenborna som en vårdresurs (Pleijel, 1970). Kvinnorollen som vårdare var djupt förankrad i det samhälle, som uppfattade könsrollerna som grundlagda i Guds och naturens ordning. Ännu vid sekelskiftet 1900, då kvinnor började inträda i statskyrkans tjänst, blev det som diakonissor, som vårdade sådana gamla och sjuka som saknade anhöriga. Endast den professionaliserade vården – läkarvården och vården genom bårdskärare – var en manlig uppgift.

Den norska historikern Ida Blom har i sin analys av kvinnors uppfostringshistoria gått så långt, att hon i samhällets *behov* av att få vårduppgifterna utförda ser den grundläggande förklaringen till kvinnors maktlösa läge under århundraden (Blom, 1979).

Om gårdagens kvinnor var bundna i vårduppgifternas fängelse, så har dagens kvinnor genom sin snabbt stigande yrkesaktivitet befriats. Samhället har tagit på sig ökande uppgifter i vården både av barn och av gamla. Ett ökat engagemang av anhöriga i åldringsvården skulle avgjort komma i konflikt med kvinnors emancipation – om inte mansrollen grundligt kan förändras (Waerness, 1983).

Att vårda äldre

Åldrandets sjukdomspanorama i äldre tid är inte alldeles lätt att få grepp om. Vanligast är att dödsorsaken för de äldre åldersbanden anges som "ålderdomssvaghet". Bakom denna ospecifika samlings-term döljer sig självfallet en rad odiagnosticerade sjukdomar: hjärtinfarkt, cancer, hjärnblödning, blodtrycksfall. Döden kunde ofta föregås av en period av sängliggande. Handikapp bland äldre var mycket vanligt. De många arbetslivsolyckorna, tex skenande hästar och skador vid stenbrytning och

skogsarbete, ledde inte bara till döden genom olycksfall utan också till långvarig invaliditet, som fordrar vård (Odén, 1981). "Förlamadt folk" var en vårdkategori som figurerar i källmaterialet genom århundradena.

Uppgifterna om hur familjerna löste detta vårdproblem är få och härrör främst ur spridda prästerliga nekrologier, domstolsnotiser och etnologiska uppteckningar. Svårigheterna med passning var stora i familjer och hushåll, där alla arbetsföra var inrollerade i tungt arbete. Ofta föll vårduppgiften på andra gamla som tillhörde hushållet. I ett vittnesmål 1599 från en gammal kvinna som tillsammans med sin man levde i sin dotters hushåll heter det att "hon lögade sin man som man gör med små barn i fyra år till dess Gud kallade honom av denna världen" (Winberg, 1985).

När det gäller de äldres hygieniska problem kan man bara gissa sig till hur fruktansvärda de var i en tid då varken cellstoff eller bomullstrasar fanns och linne var en ständig bristvara, även om det var möjligt att producera. Vitmossa och halm användes och så naturligtvis skinnfällor – men de kunde inte tvättas. Lättast att sköta var dunbolster, fyllda av sjöfågelsfjädrar, som rengjordes en gång om året.

Kunskapen om vården av äldre förmedlades från en generation kvinnor till nästa, främst genom döttrarnas och pigornas deltagande i vården. I sin bygdeskildring *Maja på Stormskäret* beskriver den åländska författarinnan Anni Blomqvist fint hur denna tradition förmedlades, inte utan motstånd från de unga som skulle skolas in i äldrevård.

Men så småningom fick vi också en professionalisering av vården. Under 1700-talet, då riksdagen började intressera sig för hur man skulle kunna hålla rätt med landets ringa befolkning och då Vetenskapsakademien inrättades för att utveckla en teoretisk och praktisk kunskap, som kunde komma landet till gagn, så började man också intressera sig för vården av sjuka och för omsorgen om de äldre.

::

Kunskaper om vården av äldre förmedlades från en generation kvinnor till nästa

::

.....
*Dagens anförvanter är ofta utan personliga
erfarenheter av vård av äldre*
.....

Den unge läkaren David Schulz von Schulzenheim tog 1763 sitt inträde i Vetenskapsakademien med talet *Om den rätta ålderdomens ernående* (Odén, 1985). Schulzenheims råd för åldringsvård var främst riktade till den åldrande människan själv, inte till den familj som skulle svara för vården. Familjen framträder i första hand som en kärleksfull ring av barn och barnbarn, som står kring den gamle då han drabbas av "den siste naturlige sjukdomen, emot vilken ingen läkedom gives, då vätskorna tryta och kroppsbyggnaden i brist av näringssaft blir vanmäktig att vidare röras". Schulzenheims råd och anvisningar följdes snart av flera både utländska och svenska handböcker i "konsten att leva längre".

Vid sekelskiftet 1900 började läroböcker i åldringsvård spridas, som var influerade av den tidens rasbiologiska tänkande och som var auktoritära i sin människosyn. Det sjukliga åldrandet sågs som självförvållat. Det var ett brott mot samhället och det krävde alldeles för stora resurser. Elisabeth Andréasson som studerat dem talar om att de präglas av ett förakt för svaghet, som vi förknippar med nazismen (1983). Vägen till dagens gerontologi blev lång och dess historia är ännu oskriven.

Om gårdagens vård präglades av en familjetradad kvinnoföstran, så står dagens anförvanter i stort sett utan vare sig traderade eller personliga erfarenheter av vård av äldre. Behovet av en elementär utbildning och information är stort, om vår samhälleliga åldringsvård skall lyckas vrida klockan tillbaka till anhörigsvård av de vårdbehövande äldre.

Familjens ansvar ifrågasätts

Historikerna räknar med att samhället under den liberala era som dominerade 1800-talet, när det gällde socialpolitiken, gav individen större handlingsutrymme och minskade det kollektiva ansvaret. Individens självförsörjningsplikt betonades och det började förmärkas en viss tveksamhet om man skulle

driva kravet på ömsesidig försörjningsskyldighet. Enligt 1853 års fattigvårdsförordning ålåg det envar arbetsför och frisk person att försörja sig och "de sina" (Nilsson, 1965). Begreppet "de sina" är påfallande vagt, men i en stadga 1855 fastställdes det ömsesidiga försörjningsansvaret mellan barn och föräldrar. Konservativa politiker klagade över att de liberala åsikterna om individens eget ansvar verkade upplösande på samhälls- och familjebanden.

Eftersom ansvaret var knutet dels till föräldrarnas behov, dels till barnens förmåga, uppstod lätt konflikter mellan fattigvårdsstyrelserna och anförvanterna, om vem som skulle svara för vården. Intressant är emellertid att notera, att det aldrig längre ifrågasätts att släktingar mer avlägsna än kärnfamiljen har skyldigheter att lämna vård. Medeltidens vida anförvantsbegrepp har långsamt snävtats in till att endast gälla kärnfamiljen.

Lagen om barns underhållsskyldighet mot vårdbehövande föräldrar diskuterades inför 1871 års nya fattigvårdslag och från konservativt håll sökte man utsträcka ansvaret även till syskon men förslaget avvisades. Endast mellan barn och föräldrar gällde försörjningsansvaret. Denna lagfästa plikt fanns kvar i gällande *Föräldrabalk* (7 kap 1–3 §§) till 1979 men hade i viss mån upphävts redan genom 1956 års socialhjälpslag, där ansvaret för vården av den som av ålderdom eller sjukdom inte kan försörja sig flyttats från barnen till samhället (Hafström, 1960). Rätten till socialhjälp löste anförvanterna från skyldigheten att ge det livsuppehälle och den vård "som finnes erforderlig". Bakom förändringen ligger hela den sociala familjepolitik, som initierades bl a av Gunnar och Alva Myrdals inflytelserika programskrift *Kris i befolkningsfrågan* 1934.

Frågan om hur lagens paragraf om barns skyldigheter efterlevts kräver en mera omfattande undersökning av domstolarnas protokoll. Men i samband med en intervju av en äldre arbetare i Skåne har

.....
*Medeltidens vida anförvantsbegrepp har långsamt
snävtats in till att endast gälla kärnfamiljen*
.....

Gunilla Kjellman fått inblick i hur systemet fungerade ännu på 1940-talet. Den medellöse fadern stämde sina barn för att få underhåll. Sonens kommentar var inte bitter utan snarast nyktert konstaterande: om han inte gjort det, hade han intet haft att leva av (Kjellman, 1986). Fadern hade varit i sin fulla rätt att kräva hjälpen, när barnen inte frivilligt följde lagens bud.

Idag återstår endast informell solidaritet av familjens vårdansvar.

Släktkretsens omfång igår och idag

Historikern Christer Winberg har i en inträngande studie av arvet av jord i det äldre Sverige, där lagreglerna stadgade en vid släktkrets ned till farföräldrarna och ut till syskonbarn, ställt frågan, hur långt en släktkrets ömsesidiga ansvar och hjälpförpliktelser sträckte sig och lanserar följande generella hypotes: "Det är rimligt att tänka sig, att uppfattningen om hur långt en persons släkt sträcker sig, dvs från vilka man har rätt att begära hjälp, i hög grad beror på hur starka andra understödjande organ är" (Winberg 1985).

Kommentaren gäller medeltiden. Men frågan är om inte detta hypotetiskt framförda påstående fyller en förklarande funktion, när det gäller att i historiskt perspektiv fånga in anhörgårdarna av äldre.

Under tidig medeltid framstår grenverket kring den åldrande som ganska vittförgrenat – samtidigt som alternativen till åldringsvård utanför släkten inskränkte sig till byalagets barmhärtighet.

Under 1500-talet flyttades ansvaret markerat till barnen och barnens ansvar. Släktkretsen finns där, men huvudansvaret vilar på den inre släktkretsen – stamfamiljen. Vid denna tid då en tendens mot en insnävd släktkrets kan iakttagas, har också alternativen börjat byggas ut – helgeandshus, hospital, sjölagårdar, fattigtugor.

Utbyggnaden av de offentliga alternativen fortsatte och blev särskilt effektiva under 1800-talet (Åman 1976). Samtidigt finns det tendenser att uppluckra även barnens ansvar. Det liberalt förankrade självansvarssystemet i kombination med utbyggd fattigvård ansågs av konservativa politiker hota familjens inre liv. Associationerna bygger upp kassor och industrier börjar utveckla pensionsfonder.

Släktkretsens omfång och möjligheterna att få hjälp från samhället framstår i ett historiskt perspektiv som kommunicerande kärn

Pensionsreformerna ökade alternativen, åldershem bygges upp och egenvård blir den vanliga vårdformen. När 1956 års socialhjälpslag inte nämner barns ansvar för vården av åldrande föräldrar, sker det i ett läge då den kollektiva omsorgen tar sats in mot ATP, servicehus, långtidsvårdssjukhus och hemsamariter.

Släktkretsens omfång och socialpolitikens omfång framstår i ett historiskt perspektiv som kommunicerande kärn. När i dagens västeuropeiska samhälle institutionsvårdens volym planeras att krympa, höjs åter röster för en återgång till släktkretsens solidaritet. Släktkretsen är större än någonsin och solidariteten stor. Särskilt gäller det enligt Gerdt Sundströms undersökning arbetarklassens generationsrelationer (Sundström, 1985). Frågan återstår emellertid om dessa intensiva kontakter och dessa utbytesrelationer är tillräckligt starka för att ändra ett kulturmönster, som vi lärt oss lita till under den utbyggda socialpolitikens tid: att de som behöver vård inte skall behöva be sina barn om det utan att de har rätt att få tid och omsorg genom kollektivets samlade resurser.

REFERENSER

- Andréasson, E: Några reflexioner rörande de äldres psykiska hälsa i ett historiskt perspektiv. C Ström & D Ottosson (eds), Åldrande och psykisk hälsa. Stockholm 1983.
- Blom, I: Om Pigeboørns Opdragelse i Tidsskrift for samfunnsforskning, 1979, bd 20, s 599–616.
- Boqvist, A: Den dolda ekonomin. Lund 1978.
- Frimannslund, R: Farm community and neighbourhood community i Scandinavian Economic History Review, 1956, s 62–81.
- Gaunt, D: Familjeliv i Norden. Malmö 1983.
- Hafström, G: Ättens frändehjälper. Nordisk tidskrift, 36, 1960, s 247–255.
- Hammel, E A: Wachter, K W McDaniel, C K, "The Kin of the Aged in 2000 AD". Kiesler, Morgan and Oppenheimer. (eds), The Elderly and Their Future, New York 1981.

Hanssen, B: Hushållens sammansättning i österlenska byar under 300 år. Rtg 1976: 2, s 33–61.

Højrup, O: Levnedsløb i Sørbymagle og Kirkerup kirkebøger 1646–1731. København 1963.

Johansen, H Ch: The Position of the Old in the Rural Household in a Traditional Society. The Scandinavian Economic History Review 1976: 124–142.

Kjellman, G: Bröllopståvan. Lund 1979.

—: Kultur och åldrande. Lund 1984.

—: Åldringskultur i urbana miljöer. (Manuskript för publicering hösten 1986).

Kjöllerström, S: Guds och Sveriges lag. Lund 1957.

Löfgren, O: Historical perspectives on Scandinavian peasantries, Annual Review of Anthropology, 9, 1980, s 187–215.

Nilsson, GB: Liberal socialpolitik 1850–84. Uppsala 1965.

Odén, B: De äldre i samhället – förr. Rapport 22. Lund 1985.

—: Risks and the Perception of in a Changing Society” i Diogenes 119, 1981.

Pikwer, P, Arvidsson, A, Holmberg, I: Omvårdnaden om äldre – ett perspektiv på framtida hemsjukvård utifrån en demografisk simuleringsmodell. Lund 1984.

Pikwer, P: Äldres beroende av anhängigvård. En socialgerontologisk kartläggning. Lund 1986.

Pleijel, H: Hustavlans värld. Kyrkligt folkliv i äldre tiders Sverige. Stockholm 1970.

Sundström, G: Caring for the Aged in Welfare Society. Stockholm 1983.

Sundström, G: ”Inte bli som vi?” Tvärsnitt, 1985: 4, s 50–57.

Svenska akademiens ordbok (SAOB).

Tornstam, L: Kunskaper och okunskaper om äldre. Uppsala 1983.

Waerness, K: Kvinnor och omsorgsarbete. Ett kvinnoperspektiv på människovård och professionalisering. Stockholm 1983.

Winberg, C: Grenverket. Studier rörande jord, släktskapsystem och ståndprivilegier. Lund 1985.

Winquist, M: Generationsband. Djupintervjuer med äldre kvinnor i stad och på landsbygd. Uppsala 1983.

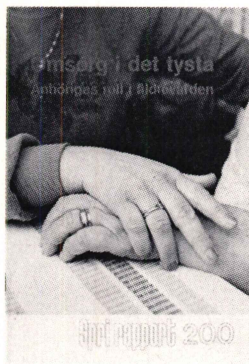
Zitomersky, J: Familjen som vårdresurs för de äldre. Äldre i samhället Del 2 Probleminventeringar. Red B Odén, A Svanborg, L Tornstam. Stockholm 1983, s 168–181.

Åkerman, S: De stackars pensionärerna. Arbetsrapport nr 3, 1981.

Åman, A: Om den offentliga vården. Stockholm 1976.

Österberg, E: Den gamla goda tiden. Bilder och motbilder i ett modernt forskningsläge om det äldre agrarsamhället. Scandia 1982: 1, s 31–60.

—: Människor och mirakler i medeltidens Sverige. Studier i äldre historia tillägnade Herman Schück. Stockholm 1985.

Ny Spri- rapport

Beställ ”Omsorg i det tysta
— anhängigas roll i äldre-
vården”. Pris 50:—
Ring eller skriv till:
Spris publikationstjänst,
Box 27310, 102 54 Stockholm.
Tel 08/63 05 60.

Ny Spri- rapport

Beställ ”Hälsovård för äldre”.
Pris 55:— (Ni som fyllt 65 år
får 20% rabatt.)
Ring eller skriv till:
Spris publikationstjänst,
Box 27310, 102 54 Stockholm.
Tel 08/63 05 60.

